वांशिकस्य गुणा एते मया संक्षिप्य दर्शिताः ॥”
इति वंशः ॥
काहला स्त्री निषङ्गः। तोड़ही मुरली वुक्का इत्येते च स्त्रियां सप्तस्वराणां नाभिरिव स्वरनाभिः स्त्रियां वर्त्तते। इतरेषां विस्तरभयान्नोक्तम् ॥ * ॥ आनद्धं यथा,—
“आनद्धे मर्द्दलः श्रेयान् इत्युक्तं भरतादिभिः ॥”
अपि च।
“मुरजपटहढक्का विम्बको दर्पवाद्यं
पणवघनसरुञ्जा लावजाङ्कत्रिवल्यः।
करटकमठभेरी स्यात् कुडुक्का हुड़क्का
झनसमुरलि झल्ली ढुक्कली दौण्डिशाना ॥
डमरुटमुकिमड्डुः कुण्डलीस्तङ्गुनामा
रणमभिघटवाद्यं दुन्दुभी च रजश्च।
क्वचिदपि ढुढुकी स्यात् दर्दुरं चाप्युपाङ्गं
प्रकटितमनवन्धं वाद्यमित्थं जगत्याम् ॥
त्रिपुरमथनकर्त्तुस्ताण्डवे तत्प्रयाणे
ततमखशुषिरञ्चानद्धमित्थं घनञ्च। * ।
मर्द्दलः खादिरः श्रेष्ठो हीनः स्यादन्यदारुजः।
रक्तचन्दनजो वाद्यो गभीरध्वनिरुच्चकैः ॥
सार्द्धहस्तप्रमाणन्तु दैर्घ्यमस्य विधीयते।
त्रयोदशाङ्गुलं वाममथवा द्वादशाङ्गुलम् ॥
दक्षिणञ्च भवेद्धीनमेकेनार्द्धाङ्गुलेन वा।
करणानद्धवदनो मध्ये चैव पृथुर्भवेत् ॥
षाण्मासीयो भवेत् वस्तस्तच्चर्म्म करणं मतम्।
मृत्तिकानिर्म्मितश्चैव मृदङ्गः परिकीर्त्तितः ॥
पातयेत् खरलिं वाद्यं मादनार्थञ्च मर्द्दले।
विभूतिर्गैरिकं भक्तं केन्दुकेन च सम्मतम् ॥
यद्वा चिपीटकं देयं जीवनीसत्त्वमिश्रितम्।
सर्व्वमेकत्र पिष्टन्तल्लेपः खरलिरुच्यते ॥
वामास्ये पूरिकां कृत्वा लेपं दद्याच्च दक्षिणे।
एवं मर्द्दलकः प्रोक्तः सर्व्ववाद्योत्तमो मतः ॥
अस्य संयोगमासाद्य सर्व्वं वाद्यञ्च शोभते।
एतदङ्गे बीजकाष्ठे दलमर्द्धाङ्गुलं विदुः ॥*॥
तधिधोतेमिति ज्ञेयाः पाढ़वर्णा मृदङ्गजाः।
थों दं ढें धिक्कटस्तद्धी ताकं दं दं थोगं धिधि ॥
खर्भ्भं झिं नं गटं दं था कूटपाढ़ा मता अमी।
तथिं थों ढें तक्क धी दों दं दं धिग् णां ततं
तधि ॥
तक्क तं धं धिदों तधि पाढ़खण्डे त्वयं क्रमः ।*।
तथा च यतिमाने पाढ़खण्डः। द्रगतथेजां
गतथेजां धो धो धिक ताधिका थोजां थोजां
तक तता धिका थोता द्रगत ताधि धि धिधि-
कतता कड़ना थोधिक थोजां धोता द्रगतता
द्रगतता द्रगतता धि। इति यतिमानपाढ़-
खण्डः ॥ * ॥
“यतिरोढ़ाप्यवच्छेदो गजरो रूपकं ध्रुवम्।
गलपः सारिगोणी च नादश्च कथितं तथा ॥
प्रहरणं वृन्दनञ्च प्रबन्धा द्वादश स्मृताः ॥”
यथा दं थात इत्येकताल्यां यतिः ॥* ॥
ओड़वाद्यं यथा। दां तथो तधिक तधिक दं
था दं था थोधि थोधि तत्त तत्त थवि थवि
दिश्यां दिश्यां टटुनकि टटुनकि तदटकु तदटकु
खवटकु खवटकु तगिनगि तगिनगि दां दां दं
दं दीं दीं दं ता तथा। इत्योड़वाद्यम् ॥ * ॥
अवच्छेदवाद्यं यथा। दं थातः दं थातः धिक्कि
धिक्कि दिग्गं दं थातः। इत्यवच्छेदवाद्यम् ॥*॥
गजरवाद्यं यथा। थोकटे ञ नेञ ढें डें गथो
गथोङ्क टेङ्क थोगतकि धिक्तकि धिकं टेङ्गन
धि धि कटतक थोक तधि कटतक्क कतथो
गतङ्गीम्। इत्येकताल्यां गजरः ॥ * ॥ रूपक-
वाद्यं यथा। तक धिक तक धिक्क थवितकि
थवितक्कि धिक्क दं थातः। इति रूपकवाद्यम् ॥
ध्रुवकवाद्यं यथा। तक्क तक्कट धिक्क धिक्कट।
इति निसारुताले ध्रुवकः ॥ * ॥ गलपो यथा।
तधिद्धि धिकतक तधिगल गं था था दें तथा
टेञ्न। इत्येकताल्यां गलपः ॥*॥ सारिगोणी
यथा। थोङ्ग टेञ्न तक्क धिक्क तकाधक तकथो
हटङ्गन हटङ्गन थोगककथोः। इति प्रथम-
खण्डः ॥ * ॥ टेञ्नखोः धिखोहः टेञ्न टेञ्न दक्क
तगदक्क धिक्क तदिदक्क दं गदं गखो गखोक
तक तक धिकत धिकत धोढ़ेञ्न धोटेञ्न धटेगल
खोग गल खोग खोहट गें टगें खोहटञ्न
इत्यस्य छन्दनम्। इति सारिगोणी ॥ * ॥
नादो यथा,—
“दांकारत्रितयं पूर्व्वं दां धिगिति ततस्त्रयम्।
दां दां धिकत्रयं यत्र इति नादः शचीप्रियः ॥”
इति नादः ॥
“द्रुतं मानसमारब्धं शुद्धं कूटविनिर्म्मितम्।
सप्तषण्डमयं वाद्यं करिभं तदिहोच्यते ॥”
द्रुतमानद्धात् प्रतिताले यथा। तत्तत तत्तत
तक्कि तक्कि दिदं धिगनखो धिगनखो धिक्क
धिक धिक्क धिक्क धिक नगि नगमि थो थो धि
धि धिः दां दां धिक्क थो थो थो हत्थोह
नञिथो नञिथो थोह थोह डेढि डेढि थोह
थोह तटि तटि तटुक गीं गीं धगि धगि तत
तधे तधे तत तगि ङीञङी थोग थोग थों थोग
गथो गथो तत्ताता।
“इति सप्तपदान्याहुः कथितं वाद्यपण्डिताः।
प्रतितालेन तालेन पादवर्णसमासतः ॥
गन्धर्व्वपतिना पूर्व्वमुर्व्वशीलास्यनर्त्तने।
सुधर्म्मारञ्जनार्थञ्च करीभं प्रकटीकृतम् ॥”
प्रहरणं यथा। थोगक्का तद्धिकाथा गकटग
गों दं थोग दिद्धिक धिक्क धिकटेञ्न। इत्येक-
ताल्यां प्रहरणम् ॥
“वाद्यं विमुच्यते येन छन्दनं तन्निगद्यते।”
यथा। तद्धिथो दिञ्न टेञ्न तन्नः। इति छन्दनम् ॥
“कलासो विकलासश्च टाकली चार्द्धटाकली।
जोलाटा कलिका चैव गोमुद्री मुरजस्तथा ॥”
अलाबुजवाद्यं म्लेच्छवाद्यम्। मर्द्दलः त्रयोदशा-
ङ्गुलवाममुखो द्वादशाङ्गुलदक्षिणमुखः। मुरज-
स्त्वष्टादशाङ्गुलवाममुखः सप्तदशाङ्गुलदक्षिण-
मुखः। मर्द्दलमुरजयोरयं भेदः ॥ * ॥ घनं
यथा,—
“अनुरक्तं विरक्तञ्च द्विविधं घनवाद्यकम्।
गीतानुगमनुरक्तं विरक्तं तालसंश्रयम् ॥
करतालः कांस्यबलो जयघण्टोऽथ शुक्तिका।
कम्बिका पटवाद्यञ्च पट्टातोघञ्च घर्घरम् ॥
झञ्झातालश्च मञ्जीरकर्त्तर्य्युङ्कर इत्यपि।
द्वादशैते मुनीन्द्रेण कथिता घनसंज्ञकाः ॥
त्रयोदशाङ्गुलव्यामौ शुद्धकांस्यविनिर्म्मितौ।
मध्यमुखौ स्तनाकारौ तन्मध्ये रज्जुगुम्फितौ ॥
पद्मिनीपत्रसदृशौ कराभ्यां रज्जुयन्त्रितौ।
करतालावुभौ वाद्यौ पाढ़े झनटकैरिति ॥
यद्वा त्रयोदशयवव्यामं वक्रयवोन्मितम्।
यवपञ्चकगम्भीरं मध्ये च यवसप्तकम् ॥
विस्तृतं वर्त्तुलं निम्नं यवत्रयमितं ततः।
पृष्ठतो मध्यदेशे च शिवलिङ्गसमाकृतिम् ॥
अत्यम्लपैष्टीनिर्दग्धशुद्धकांस्यविनिर्म्मितम्।
संरक्ताङ्गुलिसुस्निग्धसुदीर्घमधुरध्वनिम् ॥
घना निसा विसंरक्तं दृढ़ं शुष्कं मनोहरम्।
काश्मीरादिसमुद्भूतं तालमाहुर्मनीषिणः ॥
सुनादं दक्षिणं तालं ततो हीनञ्च वामकम्।
कुर्व्वीत तद्द्वयं कार्य्यं तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोर्गतः ॥
वामहस्तस्थतालस्य मध्यमं सन्निनादितम्।
तिर्य्यग्दक्षिणतालस्य परिव्यंशेन तालयेत् ॥
तालादौ वादयेच्चैव प्लुतदीर्घलघुद्रुतैः ॥”
इति करतालविशेषः। कर्त्तरीघनविशेषः। उङ्कु-
रश्च घनविशेषोऽदन्तरेफान्तपुंलिङ्गः। अन्येषां
लक्षणं विस्तरभयान्नोक्तम् ॥ * ॥
“रुक्मिण्याः सत्यभामायाः कालिन्दीमित्र-
विन्दयोः।
जाम्बवत्या नाग्नजित्या लक्ष्मणाभद्रयोरपि ॥
कृष्णस्याष्टमहिषीणां पुरोद्वाहमहोत्सवे।
ततं शुषिरमानद्धं घनञ्च युगपज्जनाः ॥
अवादयन्नसंख्यातमिति पौराणिकी श्रुतिः।
ततं वाद्यन्तु देवानां गन्धर्व्वाणाञ्च शौषिरम् ॥
आनद्धं राक्षसानान्तु किन्नराणां घनं विदुः।
निजावतारे गोविन्दः सर्व्वमेवानयत् क्षितौ ॥
यावन्ति वाद्यभाण्डानि रामरावणयोर्युधि।
तावत्यो नाभवन् सेनाः कुरुपाण्डवसङ्गरे ॥”
किञ्च।
“लिलिम्प हृत्कम्पनतोमरेण
रणे सुरारेर्मथनात् सुरेण।
अभूत्तताद्यैरपि सिंहनादैः
सा पञ्चशब्दीति कणादवादः ॥
युद्धे सैन्यानां योऽहङ्काररवः स सिंहनादः।
ततादिभिरेभिश्चतुर्भिर्वाद्यैश्चमूनां सिंहनादैश्च
पञ्चशब्दीवाद्यमभूत्। सिंहनादेन सह वाद्यं
पञ्चविधं भवतीत्यर्थः। इति सङ्गीतदामोदरः ॥
विष्णुगृहे वाद्यकरणफलं यथा,—
“अन्योपहारैर्विविधैर्घृतक्षीराभिषेचनैः।
गीतवादित्रनृत्याद्यैस्तोषयस्वाच्युतं नृप ॥
पुण्यरात्रिषु गोविन्दं गीतनृत्यरवोज्ज्वलैः।
भूपजागरणैर्भक्त्या तोषयाच्युतमव्ययम् ॥
येषां न वित्तं तैर्भक्त्या मार्ज्जनाद्युपलेपनैः।